

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۱
واژگان اختصاری	۱۳
فصل ۱. مدیریت مالی اسلامی	۱۵
۱-۱. مقدمه	۱۵
۱-۲. پیشینه: مولانا ابوالعلا مودودی	۱۶
۱-۳. مشکلات: اسلامی شدن سیستم‌های مالی پاکستان؛ پیشینه تحولات	۲۰
۱-۴. اسلام در قبال دیگر نقاط جهان	۲۲
۱-۵. نتیجه گیری	۲۶
فصل ۲. منابع قوانین مالی اسلامی.....	۲۷
۲-۱. معرفی	۲۷
۲-۲. منابع اولیه و ثانویه	۲۷
۲-۳. مذاهب حقوقی اسلامی	۳۴
۲-۴. چگونگی برخورد با مفاهیم شریعت توسط مسلمانان	۳۸
۲-۵. مسلمانان در میان اکثریت غیرمسلمان	۴۲
۲-۶. نتیجه گیری	۴۳

۶ □ مدیریت مالی اسلامی(اصول و کارکردها)

فصل ۳. اقتصاد اسلامی	۴۵
۱-۱. معرفی	۴۵
۲-۲. زکات	۴۸
۳-۳. ربا	۵۶
۱-۳-۱. ممنوعیت ربا	۵۶
۲-۳-۲. استدلال‌های سکولار برای ممنوعیت ربا	۶۵
۳-۳-۳. ممنوعیت ربا در دیگر ادیان آسمانی	۷۸
۴-۴. غرر و میسر	۷۶
۱-۴-۱. ممنوعیت غرر و میسر	۷۶
۲-۴-۲. استدلال‌های سکولار برای ممنوعیت غرر و میسر	۷۹
۵-۵. نظام اقتصادی	۸۱
۶-۶. آرزوی یک اقتصاد جدگانه برای مسلمان	۸۳
۷-۷. نتیجه گیری	۸۴
فصل ۴. ابزارهای مالی اسلامی	۸۵
۱-۱. معرفی	۸۵
۲-۲. ابزارهای حلال	۸۸
۱-۲-۱. کدامیک از ابزارها حلال نامیده می‌شوند؟	۸۸
۲-۲-۲. مضاربه	۸۹
۳-۲-۳. مشارکت	۹۱
۴-۲-۴. مرابحه	۹۴
۵-۲-۵. اجاره و اجاره و اغتناء	۹۷
۶-۲-۶. بیع سلم(سلف)	۹۹
۷-۲-۷. قرض الحسن	۱۰۱

۷ فهرست مطالب □

۱۰۲.....	۴
۱۰۳.....	۴
۱۰۵.....	۴
۱۰۶.....	۴
۱۰۷.....	۴
۱۰۷.....	۴
۱۰۸.....	۴
۱۱۰.....	۴
۱۱۲.....	۴
۱۱۲.....	۴
۱۱۲.....	۴
۱۱۲.....	۴
۱۱۴.....	۴
۱۱۴.....	۴
۱۱۶.....	۴
۱۲۴.....	۴
۱۳۰.....	۴
 فصل ۵. بانکداری اسلامی.....	 ۱۳۳
۱. معرفی.....	۱-۵
۲. بدهی بانک‌های اسلامی.....	۲-۵
۱-۲. ابزارهای مالی ارائه شده توسط بانک‌ها.....	۱-۲-۵
۲-۲-۵. مشکلات تأمین وجوه برگزاری مشارکت در سود و زیان (PLS).....	۲-۲-۵
۳-۵. مشکلات دارایی‌های اسلامی.....	۳-۵
۱-۳-۵. استاندارهای کفایت سرمایه.....	۱-۳-۵

۸ □ مدیریت مالی اسلامی(اصول و کارکردها)

۱۴۱.....	۲-۳-۵. مشکلات نمایندگی
۱۴۳.....	۳-۳-۵. نظارت و ارزیابی در مشارکت در سود و زیان (PLS).....
۱۴۸.....	۴-۳-۵. مخاطرات تأمین مالی اسلامی.....
۱۵۰.....	۵-۳-۵. منافع بالقوه تأمین مالی مبتنی بر مشارکت در سود و زیان (PLS) برای بانکها .....
۱۵۲.....	۵-۳-۶. نقدینگی و مدیریت ریسک .....
۱۵۲.....	۵-۴. عملیات بانکداری اسلامی .....
۱۵۲.....	۵-۴-۱. معرفی .....
۱۵۳.....	۵-۴-۲. کاربرد وجوه .....
۱۵۴.....	۵-۴-۳. توسعه بانکهای اسلامی .....
۱۵۷.....	۵-۴-۴. سازمانهای تدوین استاندارد .....
۱۶۰.....	۵-۴-۵. تأمین خصوصیات اسلامی برای بانکها .....
۱۶۲.....	۵-۴-۶. چگونگی فراهم سازی سرمایه در گردش .....
۱۶۳.....	۵-۴-۷. کارایی بانکهای اسلامی .....
۱۶۴.....	۵-۴-۸. نتیجه گیری .....
۱۶۷.....	فصل ۶. بخش های خاص در مالی اسلامی.....
۱۶۷.....	۶-۱. معرفی .....
۱۶۷.....	۶-۲. بیمه .....
۱۶۷.....	۶-۲-۱. استدلالهای رد بیمه متعارف .....
۱۷۰.....	۶-۲-۲. تکفل: راه حل اسلامی بیمه .....
۱۷۳.....	۶-۳. تأمین مالی مسکن .....
۱۷۳.....	۶-۳-۱. معرفی .....
۱۷۴.....	۶-۳-۲. مراجع .....

۹ فهرست مطالب □

۱۷۸.....	۳-۳-۶. اجاره و اغتناء(اجاره به شرط تمیلک) .....
۱۸۱.....	۴-۳-۶. مشارکت تناقصی .....
۱۸۳.....	۵-۳-۶. استصناع .....
۱۸۳.....	۶-۳-۶. بهای تمام شده و دیگر مسایل .....
۱۸۴.....	۶-۴. سرمایه‌گذاری .....
۱۸۴.....	۶-۴-۱. شروط سرمایه‌گذاری اسلامی .....
۱۸۹.....	۶-۴-۲. عملکرد صندوق‌های اسلامی .....
۱۹۲.....	۶-۴-۳. برخی صندوق‌های خاص .....
۱۹۴.....	۶-۵. نتیجه‌گیری .....
۱۹۷.....	فصل ۷. مالیه عمومی و مقامات پولی.....
۱۹۷.....	۱-۱. معرفی .....
۱۹۸.....	۲-۱. مالیه عمومی .....
۲۰۲.....	۳-۱. سیاست پولی .....
۲۰۲.....	۳-۲-۱. ابزارهای سیاست پولی .....
۲۰۶.....	۳-۲-۲. آخرين ناجي وامدهنده .....
۲۰۷.....	۳-۳-۱. بازار پولی بین بانکی .....
۲۰۹.....	۴-۱. نظارت بر بخش مالی .....
۲۱۶.....	۵-۱. نتیجه‌گیری .....
۲۱۹.....	فصل ۸ مالی اسلامی از منظر تجربی .....
۲۱۹.....	۱-۱. معرفی .....
۲۲۰.....	۲-۱. مزايا و معایب در قیاس با تأمین مالی متعارف .....
۲۲۰.....	۲-۲-۱. مزايا .....

۱۰ □ مدیریت مالی اسلامی(اصول و کارکردها)

۲۲۵.....	۲-۲-۸
۲۲۹.....	۲-۸
۲۳۲.....	۳-۸

فصل ۹. ضمائم.....۲۳۳

۲۳۳.....	آیات قرآن درخصوص ریا
۲۳۵.....	آیات قرآن درخصوص میسر
۲۳۶.....	آیات تورات(عهد عتیق) درخصوص بهره
۲۳۸.....	آیات انجیل(عهد جدید) درخصوص بهره
۲۴۱.....	واژه‌نامه انگلیسی به فارسی
۲۴۵.....	فهرست اعلام
۲۵۰.....	منابع

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
وَلَقَدْ أَتَيْنَا دَأْوَدَ وَسُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَاتَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
فَضَلَّنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
(قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۵)

سخن ناشر

فلسفه وجودی دانشگاه امام صادق علیه السلام که از سوی ریاست دانشگاه به کرات مورد توجه قرار گرفته، تربیت نیروی انسانی ای متعهد، باتقو و کارآمد در عرصه عمل و نظر است تا این طریق دانشگاه بتواند نقش اساسی خود را در سطح راهبردی به انجام رساند.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «ترکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متاثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهرمندی از نتایج آنهاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق علیه السلام درواقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که بیش از «ربع قرن» تجربه دارد و هم اکنون ثمرات نیکوی این شجره طیبه در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیانگذاران و دانشآموختگان این نهاد است که امید می‌رود در طلیعه دور جدید فعالیتش بتواند به توسعه و تقویت آنها در پرتو عنایات حضرت حق تعالی، اهتمام ورزد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آنها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و.... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت مكتب علمی امام صادق علیه السلام را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (انشاء الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

واژگان اختصاری

AAOIFI	سازمان حسابداری و حسابرسی برای نهادهای مالی اسلامی
BCCI	بانک اعتبار و تجارت بین‌الملل
BMA	مرجع ذیصلاح پولی بحرین
CBI	بانک مرکزی ایران
CMC	اوراق مشارکت بانک مرکزی (در سودان)
DJI	شاخص بازار اسلامی داوجونز
DJS	شاخص جهانی پایه داوجونز
DJW	شاخص جهانی داوجونز
EURIBOR	نرخ بین بانکی بازار اروپا
FSA	مرجع ذیصلاح خدمات مالی (بریتانیا)
GII	اوراق سرمایه‌گذاری دولتی (مالزی)
IAS	استانداردهای حسابداری بین‌الملل
IDB	بانک توسعه اسلامی
IFSB	هیئت خدمات مالی اسلامی
IIFM	بازار مالی اسلامی بین‌الملل
IIRA	موسسات رتبه بندی بین‌المللی اسلامی
LIBOR	نرخ بین بانکی بازار لندن
NPP	اوراق مشارکت ملی (ایران)
PLS	مشارکت در سود و زیان

۱۴ □ مدیریت مالی اسلامی (اصول و کارکردها)

REIT	صندوق سرمایه‌گذاری املاک
SMEs	بنگاه‌های کوچک و متوسط
SPV	شرکت با منظور خاص
UAE	امارات متحده عربی

مدیریت مالی اسلامی

۱-۱. مقدمه

در این بخش به تشریح انگیزه مسلمانان برای طرفداری از کاربرد ابزارهای مالی اسلامی، که از الزمات خاصی پیروی می‌نمایند، می‌پردازیم. جنبش اقتصاد اسلامی، و در نوع خاص آن نظام مالی اسلامی، برآمده از تجربه مسلمانان از محیط‌های غیراسلامی نابراذرانه در گذشته است. نیروی محرک در اثر افزایش قیمت نفت در بحران نفتی سال‌های ۱۹۷۳-۷۴ او متعاقب با آن افزایش ثروت تعدادی از کشورهای مسلمان و نیز موفقیت مالزی در رشد سریع، اعتماد به نفس خاصی را برای دولت‌ها و شرکت‌های مسلمان به منظور توسعه ابزارهای مالی نوین بدون نیاز به همکاری با غرب فراهم ساخت و بسترساز تلاشی جدی به منظور اسلامی کردن اقتصاد بود. پیشینه حرکت به سمت مدیریت مالی اسلامی، به طورکلی اقتصاد اسلامی، در این بخش مطرح می‌شود و در پایان به تشریح دیدگاه‌های متنوع در میان مسلمانان در خصوص این مهم پرداخته خواهد شد.

۱-۲. پیشینه: مولانا ابوالعلا مودودی

مدیریت مالی اسلامی در حقیقت روشی برای ورود اصول اسلامی در خصوص اقتصاد به واقعیت و حوزه عملکردی است. تلاش‌ها به منظور توسعه نوع اسلامی اقتصاد، بر مبنای کتاب مقدس مسلمانان(قرآن کریم) و قوانین مذهبی مسلمانان(شیعیت)، را می‌توان در ظهر نگرش‌های اسلامی در حمایت از نوع رویکرد آنها به اقتصاد در قبال نظام سرمایه‌داری بعد از فروپاشی کمونیسم در غرب و سوسیالیست شرق دانست. ریشه‌های عمیق این نگرش را می‌توان در میان تعداد زیادی از اندیشمندان مسلمان به خصوص در خاورمیانه - که البته تحت تأثیر جهانی‌سازی اقتصاد نیز می‌باشد - یافت که میان هدف اقتصاد غیر اسلامی که همانا بهره‌گیری و حداقل نمودن لذت است با اهداف والای برآمده از اقتصادی اسلامی، تفاوت و ناسازگاری گسترده‌ای وجود دارد. بنابرین، اقتصاد اسلامی را می‌توان روشی برای ممانعت مسلمانان از جذب شدن در جهانی‌سازی ایجاد شده بوسیله فرهنگ غربی دانست.

عقیده اقتصاد اسلامی در حوالی سال‌های جداسازی پاکستان از هند مطرح شد. ابتدا سید ابوالعلا مودودی^۱ در سال‌های ۱۹۴۱ دیدگاه‌هایی در این خصوص مطرح نمود. ایجاد اقتصاد بر مبنای اصول اسلامی را همچنین در فعالیت‌های انوار اقبال قریشی^۲ در سال‌های ۱۹۴۶ که تحت تأثیر مودودی بود و نعیم صدیقی^۳ در سال ۱۹۴۸ و شیخ محمد احمد^۴ در سال ۱۹۵۲ می‌توان یافت. تعجب‌آور نیست که جداسازی پاکستان به عنوان سرزمین

1. Sayyid abul ala maudoodi(1903-79)

2. iAnwar Iqbal Qurersh

3. Naiem Siddiqhi

4. Sheikh Mahmud Ahmad

مسلمانان از هند، فراهم کننده جنبشی خاص و محیطی بارور برای توسعه عقاید اقتصاد اسلامی باشد. سید قطب^۱، رهبر مسلمانان مردم مصر و آیت‌الله محمد باقر صدر^۲ از عراق نیز از پرچمداران توسعه اقتصاد اسلامی بودند. از دیگر عوامل انگیزشی در توسعه دیدگاه اسلامی نسب به اقتصاد، اعتقاد راسخ اندیشمندان مسلمان مبنی بر عقب نگهداشت تمدن اسلامی توسط جوامع اروپایی است که این امر سبب شد، اسلام در حوزه اقتصاد مورد غفلت واقع شود. نظرات دارای توجیه اندیشمندان این حوزه نظیر مودودی، قطب و صدر گواهی براین مدعاست که در قرن نوزدهم به دلیل نفوذ فرهنگ غربی، اسلام به عنوان امری غیرقابل تلقیق با علوم روز انگاشته شد. مودودی در نشریه خود در سال ۱۹۳۲ درخصوص این موضوع چنین می‌نویسید:

«برنامه اجرایی که من در سر می‌پرورام این بود که باید ابتدا فرهنگ غربی و عقاید مبتنی بر آن که درون مغز مسلمانان سایه افکنده را بشکنم و سپس به جای آن، این حقیقت را که اسلام دستورالعمل زندگی ما در حوزه فرهنگ، سیاست، نظامات اقتصادی، فلسفه و تعلیم و تربیت است را بگنجانم. من می‌خواهم عقاید اشتباہ نیازمندی ما به غرب در فرهنگ و تمدن را از بین ببرم.»

وی از گرایش تدافعی و محافظه‌کارانه فاصله گرفت و به شکل تهاجمی با توجیهات تنوری‌های اقتصادی مبتنی بر بهره برخورد نمود. محمود احمدی حتی بیان داشت که گرفتاری‌های اقتصادی به ظاهر عقلانی ناشی از تئوری‌های مبتنی بر بهره هستند.

1. Sayyid Qutb
2. Muhammad Baqir al-Sadr

کمونیسم توسط مودودی حمایت نشد زیرا به گفته وی اسلام به هیچ سازمان اقتصادی یا سیاسی اجازه الحق دارایی‌های اشخاص به را جامعه نداده و آن را مطابق با کرامت نفس افراد جامعه نمی‌داند. ملی سازی همه ابزارهای تولید برای نظام اجتماعی به شکل دیکتاتوری مذموم است. فاشیسم و نازیسم نیز از این حیث نوع بدی از کمونیسم هستند. از طرفی مطابق با نظر مودودی اسلام مخالف آزادی‌های مطلق و بی‌بندباری است زیرا آن منجر به برآورده‌سازی نیاز اشخاص با هزینه‌های اجتماعی سنگین می‌شود. نظام سرمایه‌داری شناخته شده در این دیدگاه بعد از انقلاب فرانسه مروج آزادی‌های شخصی، آزادی‌گرایی و سرمایه‌داری در نظام سکولار دموکراسی است که شاید بتوانیم برای آن انقلاب لفظ روشنگری را بخوانیم.

مودودی یکی از سخنرانان شناخته شده در اقتصاد اسلامی بود. وی در سال ۱۹۰۳ در شهر آرانگاباد^۱ ایالت مسلمان نشین حیدرآباد هند آن زمان متولد شد. وی در خانواده‌ای اصیل و مذهبی پرورش یافت. پدر وی به شدت تحت تأثیر جنبش واکنش مسلمانان هند در قبال ارزش‌های غربی آورده شده توسط انگلیس به سرزمین آنها بود و تلاش می‌کردند تا اسلام ناب را به شکل توحید عملی ترسیم نموده و قدرت مسلمانان را دوباره احیا کنند.

مودودی به عنوان سردبیر نشریات متعدد اسلامی در بعدی دیگر از نظر محمد علی جناح^۲، رهبر استقلال پاکستان از هند، در ایجاد مرز برای مسلمانان از غیرمسلمانان در هند موافق نبود و بیان می‌داشت اسلام ارائه‌دهنده ارزش‌های جهانی است و نباید به بخش خاصی محدود شود و

1. rangabadAu
2. Mohammad ali Jinnah(1876-1948)

باید آن را توسعه داد. در عین حال وی حمایت کننده از جامعه اسلامی به منظور ایجاد یک زندگی مستقل از تسلط هندوها بر اقلیت مسلمان کشور هند بود. پس از جدایی هند از پاکستان او به لاهور رفته و دیدگاهش را تعديل نمود چرا که بیان داشت اصول اسلامی تنها در جوامع بنیان نهاده شده بر مبنای اسلام قابل اجراست.

مودودی بنیانگذار جماعت اسلامی پاکستان به عنوان یک تشکل سیاسی در سال ۱۹۴۱ است. این تشکل هم اکنون نیز در پاکستان فعال بوده و بر این بنیان است که تمامی مسائل روز با مراجعه به قرآن و سنت، در قالب احادیث، قابل حل می باشد.

مودودی با ترکیب حساس تفسیر قرآن با مفاهیم سیاسی مدرن به منظور نشان دادن ارتباط قرآن و سنت با نیازهای انسان در قرن بیست و یکم، خود را متمایز ساخت. جامعه آرمانی ترسیم شده توسط وی به طور خالص برگرفته از آیات قرآن و احادیث (در مذهب شیعه از پیامبر و اهل بیت ایشان و در مذهب اهل سنت از پیامبر و چهار خلیفه بعد از ایشان) است.

وی بیان نمود که داشتن جامعه یا ایالت مسلمان مطلوب است اما با حکومت اسلامی بسیار فاصله دارد. چیزی که مودودی پس از ایجاد بنیان دین سalarی بر مبنای اسلام دنبال می کرد ایجاد جامعه آرمانی اسلامی برای تمامی بشریت بود. سپس جامعه واحد مسلمان به شکل آزادانه و خردمندانه رهبری را برای خود انتخاب کنند. او خود را از علمای معمول پاکستان متمایز ساخت زیرا معتقد بود توجه مطلق به قوانین اسلامی سنتی نمی تواند پاسخگوی مشکلات و نیازهای مدرن و متنوع جوامع کنونی مسلمان باشد. دیدگاه مودودی درخصوص حکومت و ارتضی تعادل در میان رویکردهای نوین و اسلامی بود.

مودودی چندین بار زندانی شد و در سال ۱۹۵۳ به اعدام محکوم شد اما بوسیله فشار عمومی جامعه در حکم وی تجدید نظر شد و در نهایت به دو سال حبس محکوم شد. او در سال ۱۹۷۹ در نیوبورک در حین عمل جراحی قلب درگذشت. در همان سال شاگرد وی خورشید احمد^۱ به عنوان نخست وزیر دولت محمد ضیا الحق^۲ منصوب شد و پاکستان را حکومت اسلامی عنوان نموده و قوانین اسلامی را برای آن ایجاد کرد.

مودودی دیدگاه‌های مقتدرانه‌ای درخصوص روش‌های اداره حکومت داشت. او طرفدار جدی تفاوت حقوقی بر مبنای تفاوت حقیقی زنان و مردان بود و همچنین اعتقاد راسخ به اعدام برای خیانتکاران به حکومت اسلامی داشت. وی نسبت به استعمال و بی‌تفاوتنی در قبال فرهنگ غربی بسیار حساس بود. در دیدگاه وی مسلمانان نباید نزدیک به قمار یا شراب شوند، همچنین موسیقی و رقص به عنوان ابزارهای تن آسایی و لذت نامشروع، پوشش ابریشمی برای مردان و لباس‌های نازک برای زنان، استفاده از انگشت‌طلاء برای مردان و یا تزیین منزل با طلا و جواهر را اموری نادرست و مغایر با اسلام عنوان می‌نمود. برخورد جامعه و دیدگاه فکری وی همانند افراد معتقد به دین پاک در مذهب پروتستان مسیحیت بود که شاید توسط تمامی مسلمانان مورد عمل قرار نگیرد.

۱-۳. مشکلات: اسلامی شدن سیستم‌های مالی پاکستان؛ پیشینه تحولات

دیدگاه‌های مختلفی درخصوص اینکه اقتصاد اسلامی باید دارای چه خصیصه‌هایی برای پیشرفت باشد، وجود دارد. بنیانگذاران آن در هند و

---

1. Khorshid Ahmad
2. Mohammad Zia ul-Haq

پاکستان دارای فرآیندهای آزمون و خطای متعددی بودند. آنها با یک نقشه جامع کار را شروع کردند. همچنین به طور جدی در قبال موافع سریع پذیرش اصول اقتصاد اسلامی برخورد کردند. انوار اقبال قریشی، به عنوان مشاور اقتصادی دولت پاکستان پس از استقلال، بسیار تلاش کرد تا بانکداری بدون بهره را معرفی نماید و هرگز به خاطر مشکلات اجرا دست از کار نکشید. گام مهم این فرآیند توسط رئیس جمهور محمد ضیاء الحق، که در سال ۱۹۷۷ به قدرت رسید، برداشته شد و در فوریه سال ۱۹۷۹ تصمیم گرفت تا تراکنش‌های بر مبنای بهره را به تدریج از صحنه اقتصاد این کشور حذف نماید. بانک‌ها ساماندهی شدند تا ویژگی‌های حساب بدون بهره را برای حساب‌های پس انداز متعارف ریوی ارائه کرده و در طی پنج سال به بانکداری بدون بهره پیویندند. ضیاء در همان سال سه موسسه بدون بهره را پایه‌گذاری نمود. در عین حال تعداد زیادی از موسسات مالی و اعتباری به سرعت به سمت محصولات مالی بدون بهره سوق یافتند، بانک‌های تجاری نیز در طی فرآیندی زمان بر به این حیطه پیوستند و دولت نیز مانع بازگشت آنها به فعالیت‌های بر مبنای نرخ بهره ثابت شد. در اواسط دهه ۱۹۸۰ اسلامی کردن بخش مالی از شدت بیشتری برخوردار شد. دیوان عالی پاکستان نیز در دسامبر ۱۹۹۱ با ایجاد بخش رسیدگی به جرایم بر مبنای ربا و بهره به عنوان هیأت شرعی در این خصوص فعال شد. دولت ضیاء در یک حادثه هوایی، که البته پاکستانی‌ها به حادثه بودن آن اعتقاد ندارند، درگذشت. تلاش‌ها در این خصوص همچنان ادامه داشت. هیأت شرعی از دولت خواست تا بهره را از اقتصاد تا ۳۰ جولای ۲۰۰۲ حذف نماید. درخواست بانک‌های پاکستانی برای تجدیدنظر در قوانین اولیه توسط دولت رد شد و بیان شد قوانین شرعی وضع شده با فعالیت‌های بانکداری نوین در تعارض نیست. دولت

همچنین اظهار کرد بانکداری بدون بهره ایجاد کننده بسی سامانی مالی در کشور شده است. دیوان عالی در ۲۴ژوئن ۲۰۰۲، چند هفته پیش از ضرب الاجل تعیین شده، دادگاهی را برای بررسی مجدد تشکیل داد و مقرر گردید که بانکداری بدون بهره باید گسترش یابد در عین حال تراکنش‌های با بهره نیز در سیستم مالی امکان پذیر خواهد بود.

۱-۴. اسلام در قبال دیگر نقاط جهان

مولانا مودودی از ایده ایجاد اقتصاد اسلامی اعتبار یافت. در رویکرد وی آرمان همانا ایجاد نظامی با ایدئولوژی و قوانین اسلامی است. اعتقاد به یک اقتصاد اسلامی تنها برای پاکستانی‌ها جذاب نبود، بلکه برای غیر پاکستانی‌ها و حکومت‌های کاپیتالیسم و کمونیسم نیز قابل توجه بود. این تفکر به انجمان برادری مصر نیز سرویت کرد، آنها دفاع از شکل‌های مختلف اسلامی مدیریت مالی را به عنوان یک بخش و جز لاینک در اسلامی نمودن جامعه عنوان می‌کردند. انجمان برادران مسلمان همچنین نقش مهمی در ایجاد اولین بانک اسلامی در سال ۱۹۷۷ در سودان و بانک اسلامی فیصل داشتند. در حقیقت سیاست ایجاد بانک اسلامی توسط انجمان برادران مسلمان از سال ۱۹۲۸ دنبال می‌شد. از دید سید قطب، از رهبران طرفدار اصلاحات اساسی برای اسلامی شدن فعالیت‌های اقتصادی، و حکومت ناصر در سال ۱۹۶۶، مردم باید میان قوانین مطلق الهی و روش‌های کفار و با ماهیت جاهلی، یکی را انتخاب نمایند. مسلمانانی که از قوانین مطلق الهی پیروی نکنند به تکفیر رفته و کافر خوانده می‌شوند. مسلمانان اعتقاد دارند چنین افرادی مرتد بوده و محکوم به مرگ هستند در عین حال روش‌هایی باید در اقتصاد تدوین شود که وجود جامعه اسلامی را تصدیق کند.

انجمان برادران مسلمان مصر و سایر بخش‌های مشابه بعد از استقلال این کشور در قبال ظلم و بی‌عدالتی اجتماعی آن جامعه قیام کردند. آنها بیان می‌داشتند نیاز به روش‌های اسلامی ناب برای دوری از سلطنت طاغوت مورد نیاز است. در این راستا قوانین متعددی درخصوص مدیریت مالی اسلامی به منظور قانونمند نمودن اقدامات و دوری از تکفیر وضع شد. تیمور کوران^۱ پیشنهاد می‌کند که در کشورهایی که مبلغان اسلام‌گرای از اجبار اجتناب نمی‌کنند، نظیر پاکستان، سیاستگذاران و روشنفکران از فعالیت‌های نظیر معرفی موسسات اقتصادی اسلامی نظیر بانک‌های اسلامی حمایت می‌کنند اما در کشورهایی که اسلام‌گرایی کمتر دیده می‌شود، نظیر ترکیه و مصر، معتقدان در برخی مواقع ترور شده و روشنفکران صحبت‌های فراگیری درخصوص اقتصاد اسلامی ندارند. تفاوت‌های اندکی در اندازه و اشكال روش‌های اسلامی و در موضوع بحث نهادهای اسلامی وجود دارد. زیرا روش‌های مختلفی با اندکی تفاوت براساس تفسیر از متون اسلامی برآمده از کتاب و سنت وجود داشته که در بخش دوم تشریح خواهد شد.

نظام جامع اقتصاد اسلامی به طور کلی متفاوت از آن چیزی است که در دیگر نقاط دنیا به شکلی محدود و بسته‌بندی شده از آن باد می‌کنند. اشخاصی همچون نجات‌الله صدیقی^۲ مفهومی تحت عنوان نشانگاه تهاجم غربی را مطرح می‌نماید و کشورهای مسلمان را درخصوص این خطر برآمده از غرب آگاه ساخته و تلاش دارد تا نظام اقتصاد اسلامی را به شکلی متفاوت از غرب توسعه دهد. وی مدیریت مالی اسلامی و اقتصاد اسلامی را دارای چارچوب‌های اخلاقی می‌داند و الزامات توسعه و انتظام مدیریت مالی

1. Timur kuran

2. Mohammad Nejatolullah siddiqi

۲۴ □ مدیریت مالی اسلامی (اصول و کارکردها)

اسلامی را مشارکت مردم و دولت‌های مسلمان به عنوان نیاز اساسی جهان اسلام عنوان می‌کند.

پذیرش و توسعه مدیریت مالی اسلامی بدون هیچ‌گونه تقابلی با غیرمسلمانان است. مسلمانان ارزشی بسیار مشتاق به پیروی از قرآن و سنت در امور جاری زندگی به نحو مطلوب در عین استفاده از معلومات و دستاوردهای سایر نقاط دنیا هستند.

اعتقاد به اقتصاد اسلامی می‌تواند در واکنش به نظامات اقتصادی استعمارگرانه، سرمایه‌داری و کمونیسم مطرح شود و می‌تواند همچون ابزاری در دست انقلابگران ارزشی به منظور ایجاد یک جامعه اسلامی نظریه ملت غیور ایران در سرنگونی رژیم شاهنشاهی این کشور باشد. البته ایجاد بنیان اسلامی برای مدیریت مالی لزوماً همراه با واکنش‌های خصمانه در قبال غرب نیست.

مسلمانان در استفاده از محصولات مالی اسلامی کشورهای غیر مسلمان محدودیتی ندارند. بانک‌های اروپایی و آمریکایی نظیر group City, HSBC Bank Dautch از طلا‌یداران ارائه و توسعه محصولات مالی اسلامی به شمار می‌روند. علاوه بر این صندوق بین‌المللی پول ارتباط صمیمانه‌ای با دنیای مالی اسلامی دارد. این صندوق احداث موسسات بیمه و بانکداری اسلامی را به فال نیک گرفته و با نهادهای مالی اسلامی دارای تعامل مطلوب می‌باشد. نکته قابل توجه اینکه موسسات غیراسلامی در صورتی که شرایط شرعی را رعایت نمایند امکان ارائه محصولات مالی اسلامی مطابق با شریعت را دارند. این امر در توسعه نظامات مالی اسلامی در سراسر جهان حائز اهمیت است.

به وضوح مشاهده می شود که مدیریت مالی اسلامی در قبال اوضاع و شرایط مختلف نقش های حساس و متفاوتی را ارائه می دهد. عمدتاً کشورهای اسلامی ارائه دهنده محصولات مالی اسلامی و محصولات سنتی هستند که تنوع و گستره محصولات مالی به طور مشخص در کشورهای دارای نظام مالی دوگانه بیشتر است. گستردنگی انتخاب فراهم کننده عدم اجبار برای غیرمسلمانان کشورهای اسلامی در استفاده از محصولات مالی اسلامی است. اگرچه در دنیای اسلام عقاید مختلفی در این خصوص وجود دارد.

ارائه محصولات مالی اسلامی در کشورهای غربی به عنوان رویکردی مثبت در قبال ساکنان مسلمان مقیم آن کشور بوده و امکان تأمین مالی فرآگیر را برای بخش مالی آن کشور فراهم می کند. از نقطه نظر نهادهای مالی غربی ارائه دهنده محصولات مالی اسلامی، این امر بهترین روش در جذب پتانسیل مشتریان مسلمان است. در عین حال استفاده از محصولات مالی اسلامی تنها در انحصار مسلمانان نیست بلکه غیرمسلمانان نیز می توانند از این فرصت بهره گیرند.

مدیریت مالی اسلامی در سطوح بالایی از اخلاقیات بوده و استراتژی های بانکداری، بازاریابی و در کل مدیریت مالی اسلامی دارای سمت و سو به اخلاق، مسئولیت اجتماعی، مشارکت و مهمتر عدالت و انصاف است.

پس از حمله ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و بحران مالی اخیر گرایشات به سمت مالی اسلامی در نوع خاص خود صندوق های اسلامی در کشورهای مختلف توسعه یافته که نشان از گستره وسیع و پتانسیل بالقوه بازار برای آن دارد.

۱-۵. نتیجه گیری

حقیقت این است که مسلمانان جهان تمایل به اقتصاد اسلامی دارند. اسلام تکمیل کننده ادیان آسمانی دیگر و هم راستا با سایر ادیان در هدایت بشر است. بسیاری از مسلمانان و غیرمسلمانان تمایل به بهره‌گیری از محصولات مالی اسلامی دارند. برخی از نویسندها معتقدند که مدیریت مالی اسلامی و در کل اقتصاد اسلامی با همکاری عالمان شریعت، قانونگذاران و اقتصاددانان امکان پذیر است. مفاهیم شریعت در چارچوب اجتماعی و بافت فکری اشخاص جامعه باید نهادینه شده و روش‌های آن مناسب با زمان استنتاج شوند.

مهتمرین شاخصه‌های مدیریت مالی اسلامی ممنوعیت بهره است. دکتر مهاتیر محمد^۱، نخست وزیر سابق مالزی، معتقد است مدیریت مالی اسلامی به بهره‌کشی توسط بدھی‌ها پایان می‌دهد و فراهم کننده شرکت و توزیع ریسک میان سرمایه‌گذار و قرض گیرنده است. همچنین صندوق‌های اسلامی پاسخی در نیاز سرمایه‌گذاری وجود مازاد مسلمانان است. برخی از بانک‌های غربی به طور کامل ارائه دهنده محصولات اسلامی به مسلمانان و غیر مسلمانان هستند. گستره وسیعی در دیدگاه‌های مربوط به مدیریت مالی اسلامی وجود دارد. تعدادی از این دیدگاه‌ها با یکدیگر متفاوتند اما جوامع مسلمان رویکرد مثبتی در به کارگیری و توسعه مدیریت مالی اسلامی دارند.

---

1. Dr. Mahatir Mohammad

منابع قوانین مالی اسلامی

۱-۲. معرفی

زندگی مسلمانان بوسیله قوانین مذهبی اسلامی تحت عنوان شریعت قانونمند می‌شود. شریعت در لغت به معنی راهی برای رسیدن به سعادت حقیقی است. همچنین به راهی پاک برای پیروی نیز عنوان می‌شود. قوانین مذهب اسلام برآمده از منابع متنوعی است که در این بخش به آنها اشاره شده و روش بهره‌گیری از آنها نیز به اختصار بیان خواهد شد. در پایان به چگونگی زندگی مسلمانان در میان غیرمسلمانان پرداخته می‌شود.

۲-۲. منابع اولیه و ثانویه

منابع متنوعی درخصوص بیش حقوقی اسلام وجود دارد. اولین و مهمترین منبع کتاب آسمانی مسلمان(قرآن کریم) است که از جانب خداوند توسط جبرئیل امین بر پیامبر اسلام وحی شده است. منبع دوم سنت است که برگرفته از سخنان و موافقت‌های ضمنی پیامبر تحت عنوان احادیث بوده که توسط زنجیره قابل اطمینانی از روایان به تواتر رسیده باشد. گاهی اوقات، سنت مفهوم وسیع‌تری به خود می‌گیرد به طوریکه در مذهب تشیع اهل بیت

عظمیم الشأن ایشان و در مذهب تسنن صحابه و خلفای بعد از ایشان را در بر می‌گیرد. شایان ذکر است این نوشتۀ‌ها، بررسی و تحقیق در خصوص شاخصه‌های مذاهب اسلامی نبست بلکه تنها سعی در ارائه منظری جامع از قوانین اسلامی موجود دارد و تشریح نوع احادیث و فقهه مورد کاربرد مدیریت مالی اسلامی خارج از هدف اصلی این کتاب است.

قرآن و سنت به عنوان منابع اولیه شناخته می‌شوند. امروزه با گذشت حدود پانزده قرن از دوران صدراسلام با برخی رخدادها و مسائلی جدید بر می‌خوریم. حدیث دامنه وسیعی از نوع معاملات را بر می‌گیرد و مفاهیمی از جمله روش‌های اداره امور، مطلوبیت‌های اجتماعی، دارایی‌های حقوقی و قراردادهای مالی را در خود دارد. با عنایت به وجود تفاسیر مختلف از قرآن و سنت، مسلمانان نیاز به تدوین و رجوع به قوانین ثانویه، مورد نیاز مسلمانان حاکم شرع وضع می‌شود. بنابرین استخراج قوانین ثانویه، مورد نیاز مسلمانان در تمامی زمان‌ها و مکان‌هاست. در مذهب شیعه اجماع و عقل به عنوان منابع قوانین ثانویه به شمار می‌آیند. در مذهب اهل تسنن نظری شافعی، اجماع و قیاس از منابع اصلی استنباط قوانین ثانویه مدنظر هستند. به طور کلی در کنار منابع اولیه چهار نوع منبع استنباط قوانین در دنیای اسلام وجود دارد.

▪ اجماع. اساس اجماع به عنوان یک حکم قانونی برگرفته از این حقیقت است که جمیعت عالمان دین می‌توانند ارائه کننده راه صلاح امور باشند. بنابرین بعد از کتاب و سنت، اجماع می‌تواند به عنوان منبع قوانین اسلامی به شمار آید. البته مشکل موجود این است که در برخی موارد توافق در جزئیات آن میان مذاهب وجود ندارد. مذهب شافعی اجماع را توافق میان همه مومنان می‌داند

در حالیکه در دیگر مکاتب اجماع محدود به توافق میان علمای دین است. عده‌ای از سیاستمداران اسلامی دوران معاصر از اجماع به عنوان مبنای مردم‌سالاری اسلامی یادکرده و مجالس اسلامی کشورها را به عنوان بدنه فرآیندی اجماع در جامعه می‌دانند.

قیاس. منبع دوم قوانین ثانویه و یا چهارم قوانین اسلامی است. عقیده برآن است که اگر قانونی در یک برهه از زمان مورد نیاز بوده و توسط قرآن و سنت بیان نشده باشد، مقایسه‌ای با موقعیت‌های موجود در قرآن و سنت انجام شده و دستور استنباط شود. به عنوان نمونه، نوشیدن شراب در قرآن به صراحت حرام اعلام شده است، حال استفاده از دیگر نوشیدنی‌های زیان آور و با اثرات مشابه نیز با فرض حرمت مطروحه ممنوع استنباط می‌شود.

اجتهاد. برخی پیروان امام محمد غزالی^۱ اجتهاد را به عنوان منبع سوم قوانین ثانویه اظهار می‌کنند. اجتهاد همانا یک استدلال مستقل بوسیله عالمان تراز اول جوامع اسلامی است که توسط فقهای جامع الشرایط ارائه می‌شود. اجتهاد هم در نوع احکام فردی مسلمانان و هم درخصوص مسائل نوین، نظیر سازمان استاندارهای حسابداری و حسابرسی برای نهادهای مالی اسلامی^۲، کاربرد دارد.

رأی. نوع خاصی از اجتهاد است و به عنوان تفسیر شخص متخصص امر به عنوان مسئولیت اجتماعی فرد مسلمان در اجرای

---

1. Abu Hamid al-Ghazali(1058-1111)

2. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)

عدالت و احراق حق مطرح می‌شود. توافق در مورد اخیر به عنوان یکی از منابع قوانین ثانویه وجود ندارد. به طور کلی اجماع و اجتهاد به عنوان روش‌های اصلی و قیاس به عنوان روش کمکی استنباط قوانین به شمار می‌آید. اگر قیاس برای یافتن جواب کافی نباشد، علماء از استحسان، استصلاح، عرف و ضرورت استفاده خواهند کرد.

- استحسان. در لغت به معنی نیکو شمردن و رجحان قانونی است و بیانگر آن است که یک فقیه حسب استثناء از حکم مشخصه توسط قیاس به حکمی دیگر عدول کند یا به تعبیر دیگر آن را می‌توان عمل نکردن به قیاس، در مواردی خاص و به جهتی خاص انگاشت. استحسان زمانی به کار می‌رود که قیاس یا سایر روش‌های گفته شده فراهم کننده جواب معینی نباشد و یا زمانیکه یک قاعده بر مبنای قیاس، امری نامعمول را به پیروان تحمیل کند. استحسان تمرکز بر انصاف دارد. انگیزه استحسان ممکن است وجود قیاسی پنهان و قوی‌تر از قیاس ظاهری یا رعایت عرف و گریز از عسر و حرج باشد. حنفی‌ها بیش از همه به کاربرد استحسان شهرت دارند. مالکی‌ها، حنبلی‌ها و زیدیان کمایش از استحسان بهره می‌جویند. اما شافعی‌ها و شیعیان با آن مخالفند.
- استصلاح(مصلحت). استصلاح در لغت به معنی طلب خیر یا توجه به منافع عمومی است. فقهاء در بهره‌برداری از استصلاح یا مصلحت به عنوان یک منبع قانونی بایکدیگر متفاوتند. برخی آن را یک منبع قانونی به حساب آورده و برخی دیگر آن را رد می‌کنند. عده‌ای از فقهاء استصلاح را به عنوان یک منبع مستقل تلقی می‌کنند زیرا در

برخی مواقع برگفته از کتاب یا سنت نیست. استصلاح حسب درخواست استنباط می‌شود، برای نمونه حکم انتقال خون یا پیوند عضو دارای پیشینه نبوده و مبنای قیاسی نیز ندارند.

عرف. روش خاصی است که افراد در مسئله معینی پیروی می‌کنند، بدون آنکه در قانون ذکری از آن رفته باشد. عرف قانون نانوشته است. عرف می‌تواند مبنای استدلالی در استحسان و استصلاح باشد. هرچند در قانون به طور آشکار و ویژه از عرف ذکری به میان نمی‌آید اما به نحوی مورد حمایت گرفته و ملاک عمل قرار داده می‌شود. عرف می‌تواند مبنای قانونی قراردادهای مالی بوده و اختیارات و الزمات طرفین را در شرایط عدم صراحت قانون مشخص کند.

ضرورت. اصل ضرورت بیان می‌دارد که در صورتیکه تکمین یک قانون امکان‌پذیر نباشد یا نامعقول باشد، می‌توان از آن عدول کرد. عبارتی معروف وجود دارد که ضرورت، قانونی نمی‌شناسد. بنابرین می‌توان آن را منبع دیگری برای قوانین در نظر گرفت که نمی‌توان آن را تبیین کرد اما به طور مشخص در زمان عدم توانایی اجرای قانون مورد استفاده قرار گیرد. قاعده‌ای که موجب برانگیختگی ضرورت می‌شود توسط عرف ایجاد می‌شود. در آیه ۱۸۵ سوره بقره نمونه‌ای از اصل ضرورت دیده می‌شود که در آن بیماران و مسافران را از روزه گرفتن معاف می‌دارد و به جای آن در زمان سلامت و پس از سفر، قضای روزه را برآنها فرض می‌گرداند.

منابع اولیه	قرآن
منابع ثانویه	سنت، حدیث
	اجماع
	اجتهاد
	رأی
اصول	استحسان
	استصلاح
	عرف
	ضرورت(مصلحت)

جدول ۱. منابع قوانین اسلامی

شریعت میان فعالیتها و امور تمایز قابل می‌شود. به طوریکه آنهایی که اجازه داده شدند را حلال و آنهایی که ممنوع شدند را حرام عنوان می‌نماید. تصمیم میان حلال و حرام به شکل ساده و در شکل پاسخ آری یا خیر است. اموری که حلال دانسته شده‌اند در چهار زیر مجموعه طبقه‌بندی می‌شوند.

- اول اموری که توسط مسلمانان باید انجام شوند و ترک آن گناه است تحت عنوان فرض یا واجب نظیر روزه.

- دوم اموری که توصیه به انجام آنها شده و اجرای آن بهتر و پسندیده‌تر و موجب رضای الهی و صلاح انسان است تحت عنوان مستحب نظیر نماز جماعت.

- سوم اموری که انجام یا ترک آن از نظر دین مساوی است و بستگی به میل و اراده انسان دارد تحت عنوان مباح نظیر مسافرت هوایی.
- چهارم اموری که ترک آن بهتر است اگرچه انجام آن گناه نیست تحت عنوان مکروه نظیر خوردن برخی آبزیان دریایی.

همچنین اسلام دارای ارکانی است که به عنوان وظایف مسلمانی اطلاق می‌شود. در مذهب اهل تسنن ۵ رکن اصلی شامل موارد زیر است:

- اعتقاد به توحید، نبوت و معاد
- نماز
- زکات
- روزه
- حج

در مذهب شیعه ارکان دین به اصول و فروع به شکل زیر تقسیم‌بندی می‌شوند.

- در اصول: توحید، نبوت، معاد، عدل و امامت
- در فروع: نماز، روزه، حج، جهاد، خمس، زکات، امر به معروف،
نهی از منکر، تولی و تبری

فقه، عمل قوانین اسلام است و کسی که به استنباط آن مبادرت می‌ورزد فقیه و در جمع فقهاء خوانده می‌شوند. در مواردی که شخصی یا دادگاهی نیاز به قوانین شرعی داشته باشد، آنها در آن خصوص از فقهاء یا مراجع تقیید درخواست فتوا می‌نمایند. فتوا می‌تواند به صورت شخصی توسط فقیه یا به صورت جمیعی (توسط جمیع از فقهاء نظیر مجلس علمای اندونزی) ارائه شود.

در فقه اهل تسنن یک فتوا لازم الاجرا نیست اما در فقه شیعه فتوا برای کسانی که درخواست آن را کرده‌اند، لازم الاجراست. فتاوی ارائه شده توسط فقهاء مورد احترام، به شکل فraigیر در جهان اسلام مورد استفاده قرار می‌گیرد. پیچیدگی موجود، تفاوت میان مذاهب

اسلامی است که پیروان آنها را با اصول حقوقی متفاوتی رویه رو می‌سازد که در بخش بعد بدان اشاره خواهد شود.

۳-۲. مذاهب حقوقی اسلامی

مسلمانان در کاربرد اصول متنوع و ثانویه منابع قوانین اسلامی بایکدیگر متفاوتند. مکاتب قانونی متفاوتی تحت عنوان مذاهب اسلامی پنجگانه وجود داشته که هرکدام فقه خاص به خود را دارند. این مذاهب اگرچه در برخی از موضوعات بایکدیگر متفاوتند اما در کل به شکل مشترک به عنوان دیدگاه‌های قابل قبول اسلامی پذیرفته شده و با یکدیگر در تعامل مطلوب هستند. در این بخش به مذاهب حنفی، مالکی، شافعی و حنبیلی و در نهایت شیعه اشاره‌ای مختصر خواهد شد.

▪ **مذهب حنفی.** قدیمی‌ترین مذهب بوده و بنیانگذار آن ابوحنیفه می‌باشد. این مذهب انعطاف‌پذیرتر از چهار مذهب دیگر بوده و تمرکز بر رأی، استحسان، قیام و اجماع دارد. در این مذهب اجتماعی جدید بر سر موضوع می‌تواند اجماع گذشته را فسخ نماید. پیروان این مذهب حیطه فراگیرتری را درخصوص عرف نسبت به دیگر مذاهب برای پیروان خود قائل می‌شوند. فرمانروایان هندی و قانونگذاران عثمانی پیرو این مذهب بودند. از این رو امروزه در کشورهای ترکیه، آسیای میانه، بالکان، عراق، افغانستان، اندونزی، پاکستان و بنگلادش پیروان بیشتری دارند. جنبش‌های اصلاح طلبانه مبنی بر تلاش به منظور تطبیق اسلام با دنیای مدرن اغلب توسط بزرگان حنفی انجام شده است.

▪ مذهب مالکی. این مذهب توسط مالک ابن انس پایه‌گذاری شد. در این مذهب برای قیاس حیطه وسیعتری نسبت به سایر مکاتب مدنظر گرفته و به نظر می‌رسد مالکی‌ها اهمیت خاصی به قیاس در میان سلسله احادیث خود دارند. با این وجود، مالکی‌ها به شدت وابسته به احادیث و اجماع فقهای مدینه هستند. بسیاری از عرف برآمده از احادیث توسط پیروان این مذهب در قرن اول دوران اسلامی تدوین شد. اگرچه به عرف به عنوان منبع اصلی قوانین اسلامی نگاه نمی‌شود اما در برخی از مواقع در حل مسائل کلی و مهم توسط فقهای مالکی مورد استفاده قرار می‌گیرد. فقهای مالکی اهمیت خاصی به استصلاح و مصلحت به عنوان اصول مستقل قانونگذاری دارند. پیروان این مذهب عمدهاً در کشورهای مصر، تونس، الجزایر، موراکو، موریتانی، لیبی، کویت، بحرین، دبی و ابوظبی هستند.

▪ مذهب شافعی. این مذهب توسط محمد ابن ادریس شافعی پایه‌گذاری شد. او اجتهاد و در نوع خاص خود رأی، استحسان و استصلاح را رد می‌کند در حالیکه به طور کامل اجماع را می‌پذیرد. ادله شرعی را بر مبنای اجماع در طول خطوط قیاس عنوان می‌کند. آنها مصلحت را بدلیل تحت شعاع قرارگرفتن استنباط دینی به شکل محافظه‌کارانه در طول زمان‌ها و مکان‌های مختلف رد می‌کنند. و ظاهراً مصلحت را همانا پذیرش مطلق قوانین موجود می‌دانند. شافعی اولین فقهی است که حدیث را به عنوان یک منبع بدون تردید استنباط قوانین درخصوص قضاوت‌های منطقی مطرح می‌کند و آن را مشروط به شناسایی سلسله روایان حدیث و سند